

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ (PHD) TÉZISEI

**TALÁLKOZÁS A SZENT IGAZZAL
A MAGYAR NYELVŰ ORTHODOX ZSIDÓ SAJTÓ
CÁDIK-KÉPE
1891-1944**

Vallási néprajzi tanulmány

GLÄSSER NORBERT

OR-ZSE Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola
Budapest
2012

I. Tézisek

1. A fővárosi, magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó, a hitközségek feletti országos orthodox szervezethez közeli vélemények megjelenítőjeként a modern kérdések fóruma és a válaszadás egyik eszköze volt.
2. A fővárosi orthodox sajtó az urbanizálódó, polgárosodó orthodoxia igényeit és problémáit tükrözi.
3. A sajtó szerkesztői/ hírlapírói elitje a modernitás közösségbe szüremelő hatásaira és a szekularizációs tendenciákra keresett kezelési modelleket.
4. A felkínált modellek legitimitása az orthodox szervezethez tartozó vallási autoritásoktól származott. A sajtó mögött álló elit célja a tradicionalitásra törekvő vallási autoritások és az intézményi legitimitás megerősítése volt.
5. A modellalkotás értelmezései kerete a hagyomány láncolata.
6. A szerkesztői elit – korszakonként eltérő mértékben – neo-orthodox, pozsonyi orthodox és chászid mintákból építkezett.
7. A sajtóban intenzíven foglalkoztak szervezeti ügyekkel és a tudatosan modernizáló zsidó stratégiák hagyomány-racionalizálásával. Ennek ellenére a sajtó nem tükrözi azt a recens történeti toposzt, miszerint a fővárosi orthodoxia a neológiára adott válaszreakciónak volna tekinthető.
8. Az orthodox szervezethez közeli sajtó szerkesztőinek célja a premodern közösségi minták modern keretek közé történő átmentése volt. Ebben játszott fontos szerepet a cádikként tisztelt vallási autoritások hírlapírói interpretálása.
9. Korszakoktól, meghatározó nagy társadalmi diskurzusoktól függően a sajtóban cádikként a pozsonyi orthodoxia rabbijai, a chászid rebbék és az askenáz-chászid rebbék jelentek meg.
10. A chászid értelmezéseken túl a cádik fogalmát általánosabb jelentéssel használták: a követendő vallási példát, az átlagoson túlmutató életutat jelenítették meg általa, saját koruk kérdéseire keresve közösségi válaszokat.

II. Absztrakt

I. A kutatás célkitűzései, kérdéscsoportjai

Disszertációmban a vallási autoritás és az intézményi legitimitás kérdését vizsgálom a budapesti magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó tükrében a 19. század végétől a vészkorszakig. A sajtó révén a modernitáshoz kötődő intézményi stratégiák megjelenítését kívánom megvilágítani.

A vizsgált sajtóban a vidéki orthodox zsidó vallásosság híreinek közegévé a középosztályba emelkedett fővárosi orthodoxia vált. A hírek szerkesztése és értelmezése is itt történt. Így ezek a híradások csak közvetetten szólnak a tárgyukat képező vidéki orthodox vallási életről. A felekezeti irányzati sajtó és annak társadalmi beágyazottsága két fontos jelenségre irányította rá a figyelmet: a modern jelenségek kezelésére és a korábbi életvilágok átmentésének módozataira. Munkámban ezt a két szempontot követem végig a vallási autoritás és a szekularizációs tendenciák sajtóban megjelenített kérdéseit járva körül.

Dolgozatom munkahipotézisei és kérdéscsoportjai a következőképpen összegezhetőek. A modern intézményként felfogható országos, hitközségek feletti orthodox szervezet modern fóruma: a magyar nyelvű orthodox izraelita sajtó a tradicionalitásra törekvés módjait, új-régi útjait jelenítette meg. Ezek az „utak” olyan közösségi kérdéseket vetettek fel, amelyek középpontjában nem – a kései kutatói kérdéscsoportok által láttatott módon – a jelenségek konstruált volta, vagy egy korábbi idealizáltnak tekintett állapottól, gyakorlattól történő elfordulás gondolata állt, hanem a vallási élet fenntartása érdekében tett közösségi erőfeszítések sokfélesége. Ezek során nagy hangsúlyt fektettek a vallási autoritás felmutatására és az intézményi legitimitás megerősítésére.

A kutatásom célja a vallási autoritás példáján rekonstruálni és értelmezni a fővárosi orthodox szervezet-közeli hírlapok modern jelenségekre adott válaszkísérleteit. Ezek érvényessége ugyanakkor nem terjeszthető ki az orthodoxia egészére, csupán egy fővárosi modernizálódó életvilág szűk, véleményformálás szándékával fellépő szegmensére, az Orthodox Irodához közeli középosztálybeli orthodox értelmező közösségre.

A cádik, az igaz ember fogalma szorosán összefonódik a szervezet-közeli orthodox sajtóban megjelenített – és a folyamatként felfogott modernitás jelenségeinek kezelésére szolgáló – stratégiákkal. A példaképpé tett vallási autoritás kérdése ugyanis egyaránt érinti a szekularizáció azon közösségi modelljében foglalt szempontokat, amelyeket a vallásszociológia dolgozott ki, valamint a Jewish Studies keretében használt válaszreakció-elméleteket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy valamelyik kutatási irányzat (konstruktivizmus, zsidó felvilágosodás központú szemlélet, diskurzuselemzés) elméleti megközelítéseit egyoldalúan rávetíthetnénk a témára. Sokkal inkább a vizsgált jelenségből kiindulva érdemes egy olyan modellt kidolgozni, amely alkalmasnak bizonyulhat arra, hogy rekonstruálhassuk az urbanizálódó, polgárosodó fővárosi orthodoxia önmegjelenítését. Ez a réteg ugyanis azáltal válik fontossá, hogy a vidéki központok mellett meghatározó szerephez jut a hitközségek feletti országos orthodox szervezet munkájában. A tradíció, a modernizáció és a szekularizáció különböző elméleteit hibridelméletként használom.

A tradícióra elsősorban traditumként tekintek, ami egy adott csoport genealógiai és kulturális emlékezetének keretei között nyer értelmet, s nyújt többé-kevésbé normatív erejű modelleket főként az intézményi autoritások és legitimitások szabta keretek között, s kevésbé az egyéni értelmezések szerint. A tradíció egyes elemei nem tekinthetők a különválasztott generációk kitalált szociokulturális jelenségének vagy öncélú legitimációs eszközének. A tradíció értelmezése ugyanakkor keretet nyújthat – a modernitáshoz és az új igényként megjelenő racionalizáláshoz való – orthodox közösségi viszonyulás számára. Azonban azzal is számolni kell, hogy a felhasználandó történeti és recens források nem önmagát a működő

tradíciót zárják magukba, hanem stratégiákat tolmácsolnak, jelenségeket és eseményeket értelmeznek, láttatnak.

Sarah Abrevaya Stein a modernitást – a sokféle modernitás tudományos diskurzusába illeszkedve – nem egyszeri jelenségnek tekinti, hanem az európai zsidóságon belül egy többféleképpen megjelenő folyamatnak (*multiple process*), ami különbözőképpen alakul az eltérő gazdasági, kulturális és politikai kontextusban élő zsidók esetében.

A folyamatként felfogott modernitásból számunkra elsősorban a városi urbanizálódó közösségeket ért hatások, tendenciák válnak fontossá. A szekularizáció fogalma a modernitás keretében nyeri el értelmét. A vallási élet konkrét közösségi szintjén megjelenő változások, gyakorlatok, diskurzusok formájában válik a szekularizálódás a disszertációban vizsgált jelenség szempontjából fontossá, a tekintetben, hogy a közösség miként tud modellt nyújtani az egyéneknek, és a mintakövetés terén miként kísérlik meg ennek intézményi ellenőrzését.

A fővárosi orthodox magyar nyelvű hírlapírói elitről ugyanakkor torzítás volna statikus képet festeni, ezért igyekszem megragadni azokat – a társadalmi berendezkedések változásával módosuló – szociokulturális jelenségeket, amelyek befolyásolták a vizsgált intézmény-közeli stratégiákat. Nem célom ugyanakkor a magyar politikatörténet vagy a nagy történetírás mérföldköveknek tekintett eseményei mentén közelíteni a témámhoz. Munkám során az orthodoxia belső szempontjait és közösségi léptékeit törekszem szem előtt tartani.

II. Az anyaggyűjtés és –feldolgozás módszerei, felhasznált forrástípusok

Munkám történeti forrásokra alapoz, ezek a források azonban szövegek, olyan célzatos közlések, amelyek a „tényeket” értelmezett tényekként foglalják magukba. A zsidó felekezeti és mozgalmi sajtó tipikusan modern jelenségnek tekinthető. Sarah Abrevaya Stein meglátásait követve a sajtót egyszerre tekintem a változás manifesztálódásának és mechanizmusának a modernkori zsidóság köreiben. A sajtóra Abrevaya Stein nem csupán a változás krónikásként tekint, hanem annak sajátos kultúrájával is számol, amely urbanizálódó népességhez kötődött. A zsidó élet megváltozott, és a modern sajtó segíteni próbált még inkább megváltoztatni azt. Abrevaya Stein által elemzettekhez hasonlatos napilapokat Budapesten jüdisch-deutsch nyelven találhatunk. A „magyarországi orthodoxia (...) mint hagyományos értékrendszer” Komoróczy Géza szerint – a 19. század végétől – inkább a héber, jiddis és német sajtótermékeket részesítette előnyben. A középiskolai oktatás nyelvével foglalkozó 1859-iki pátenssel elindult magyarosodási tendenciára – amit Fenyves Katalin mérföldköveknek tekint – azonban az orthodox körök is reagáltak. A későbbi orthodox szervezet pedig a magyarosodás hiányát felvető vádakra válaszul és a külvilág felé történő érdekképviselet céljából magyar nyelvű sajtót hozott létre.

A különböző zsidó sajtótermékek zöme, amelyeknek Scheiber Sándor igen tágra szabta körét, lokális jelentőségű, specifikus vagy éppen jól kirajzolódó arculat híján való, rövid életű vagy kifejezetten efemer jelenség volt. Jelentősebb irányzati csoportstratégiát hosszabb időn át csupán néhány lap jelenített meg. A modernitás fórumaiként történő értelmezésük során viszont két fontos kérdéssel kell számolni: az urbanizálódó zsidóság nyelvi szituációival, amelyekben élt, valamint a hírlapírói elit és a megcélzott olvasóközönség viszonyával. Az olvasóközönség nem volt egynyelvű, a kiegészítéstől meginduló nyelvi magyarosodás mellett héber, jüdisch-deutsch és német nyelvi szituációkról is beszélhetünk. Ezt a különböző lapok eltérő mértékben tükrözik. Az orthodoxia esetében a jiddis, jüdisch-deutsch, a német és a magyar nyelv használatát egyaránt feltételezhetjük. Az orthodoxián belül országos és fővárosi szinten is emellett rétegzettséggel, a társadalom különböző szintjein való jelenléttel kell számolni.

A fővárosi magyar nyelvű orthodox, szervezet-közeli hírlapírói elit a középosztályból került ki, és a pozsonyi orthodoxiához tartozott, de a német neo-orthodox minták sem voltak ismeretlenek előtte. Munkám számára – a szervezet-közeli stratégiák sajtómegjelenítését

vizsgálva – a magyar nyelvű fővárosi orthodox sajtótermékek válnak fontossá: a *Zsidó Híradó* Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap (1891-1906); a *Magyar Zsidó* Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi folyóirat, majd lap, ami utóbb az Orthodox Központi Iroda hivatalos közlönye címen jelent meg (1908-1913); a *Hitőr* – Felekezeti, társadalmi és szépirodalmi hetilap, az orthodox zsidó érdekek védelmére c. periodika (1914); valamint a *Zsidó Újság/ Orthodox Zsidó Újság* (1925. október 16. – 1944. március 19.).

A fenti magyar nyelvű sajtótermékek fővárosi réteglapok. Ezek egyrészt középosztálybeli problémákat, másrészt többnyire intézményi stratégiákat jelenítenek meg. Általuk a városi életvitelbe történő integrálódás követhető nyomon: visszatekintés a falura, valamint a saját (vallási) hagyományhoz való viszonyulás. Ez azonban nem az olvasók körére vonatkozik – azok ugyanis a történeti vizsgálatok számára megragadhatatlanok –, hanem a lap körül csoportosuló támogatói, kiadói és hírlapírói elit véleményformáló szemléletét tükrözi.

Abrevaya Stein által elemzett tudatosan modernizáló példákkal ellentétben Magyarországon az orthodox sajtónak nem a szekuláris világ kidolgozása volt a célja, hanem a modern szekuláris jelenségeknek a vallási/ felekezeti élet szolgálatába történő állítása. Az orthodox sajtó a szekuláris világ felé az érdekképviselőt, a határok kijelölését és a modern tendenciák kezelését jelentette. Mindez azonban egy értelmező közösséghez (*interszubsztivitáshoz*) tartozott és diskurzusokba ágyazódott. A fővárosi orthodox középosztályból érkező, szervezet-közeli hírlapíró elit egy sajátos budapesti orthodox életvilágot (Habermas-i értelemben vett *Lebensweltet*) jelenít meg, és annak orthodoxiáról, zsidóságról, szervezeti és felekezeti ügyekről szóló olvasatait adja közre. A fenti forrásokra épülő történeti rekonstrukciót viszont nem tekintjük a vizsgált életvilággal egyenértékűnek. A vizsgált sajtóban értelmezett valóságként a híradások egy közös tudásra, vallási ismeretanyagra támaszkodnak, és mint értelmezések az élő gyakorlatra vonatkoznak. Egyrészt a történeti Magyarország orthodox vallási életének – a fővárosi orthodox hírlapírók szempontjából – jelentőségtelienek tekintett eseményeit tükrözik, másrészt a hírlapírók nem mentesíthetik magukat koruk domináns társadalmi narratívuma alól sem, amely többnyire együtt változik – szűnik meg és termelődik újra – a társadalmi rendszerek változásával. A sajtó híradásai – narrativitásuk okán Hayden White-i értelemben – a társadalom normatív működésének kérdéseire mutatnak rá, a közösség autoritásról, legitimitásról és követendő modellekről szóló elképzeléseit tükrözik. Azon tényezők válnak számunkra fontossá, amelyek ahhoz szükségeltetnek, hogy az individuumok sokasága közösségként működjék. Munkámban ezek felmutatására törekedtem. Azzal is számolnunk kell, hogy amit a sajtó által empirikusan meg tudunk ragadni nem más, mint a vallás társadalmi vetülete. Munkám kompetenciája is eddig terjed, így nem várható el tőle az orthodox vagy chászid vallásosság hiteit és gyakorlatait racionalizáló és értékelő attitűd.

A témában közel kilenc esztendő óta végzek kutatást. Az orthodox sajtóanyaggal párhuzamosan az OSZK és az OR-ZSE Könyvtárának anyagából neológ, kulturcionista és cionista hetilapokat és folyóiratokat is áttekintettem, valamint tájékozódni törekedtem a különböző irányzatok almanachjai és egyéb periodikái terén. A történeti kutatáshoz 2003 és 2007 között terepmunka is kapcsolódott, jelentősebb chászid zarándokhelyek (Sátoraljaújhely, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Tokaj és Makó) felkeresésével. Bár a recens tereptapasztalatok nagyban segítették a történeti anyag vallásnéprajzi feldolgozását, ezekre reflektálni – ahogyan a párhuzamos stratégiák történeti anyagára se – nem nyílt lehetőség a disszertáció szabta terjedelmi és tematikus keretek között.

III. A kutatás eredményei

A hagyományhoz való viszonyulás alapján a modernkori európai zsidóságon belül – tudományos konstrukcióként – különböző zsidó csoportok határozhatók meg. A vallási autoritás megjelenítésének vizsgálata során a különböző zsidó csoportstratégiákat

munkámban a modernizációhoz, mint folyamathoz való viszonyulás mentén helyeztem el. A hagyomány fogalmához való viszonyulás alapján így tradicionalitásra törekvő és tudatosan modernizáló stratégiákat különítünk el. A hagyománynak, a hagyomány láncolatának és a kultúra fogalmának belső értelmezései eltérnek a különböző csoportstratégiák esetében. A modernitás zsidósága számára a *Szináj*-hegyi kinyilatkoztatásig visszanyúló hagyomány láncolata – a *sálselet hákábbálá* – egyaránt jelentett történeti és vallási, profán és szakrális múltat. Ez viszont – a történetiség és a vallási jelleg mentén – eltérő módon jelent meg a különböző csoportstratégiák emlékezetében. A hagyományhoz és a múlthoz való közösségi viszonyulás alatt főként irányultság értendő, amely meghatározza a múlthoz fűződő szálakat, a jelen cselekvéseit és a jövő elvárásait. A modernkori zsidó diskurzusok nyelvezetében a kultúra fogalma gyakran a hagyomány ellentétpárját képezte. Amíg az önmagát hagyományosnak tekintő orthodox zsidóság az utóbbira, addig az újítások mellett lándzsát törő felvilágosult zsidóság az előbbire helyezte a hangsúlyt. A tudatosan modernizáló csoportok a jelen törekvéseiből kiindulva részlegesen felfüggesztették a vallási tekintélyek generációkon átívelő láncolatát. Hagyományképükbe új, a jelen kereteiből kiinduló és a jelen fogalmainak alapján álló – a korábbi vallási olvasatoktól függetlenedő – értelmezéseket illesztettek. A tradicionalitásra törekvő csoportok zsinórmértéke ezzel szemben a hagyomány láncolata, a *sálselet hákábbálá* volt. A hagyomány láncolatának lényege az, hogy minden újonnan felmerülő vallási kérdés és bevezetett gyakorlat az egymásra épülő generációk kanonizált vallási irodalmán keresztül visszavezethető legyen a *szináji* kinyilatkoztatásig és Mózes 5 könyvének szövegéig. Ezt a vallási elvet Rabbi Gedalja ben Joszef Ibn Jachja *Sálselet hákábbálá* című könyve (megjelent 1587 Velence) fejt ki a misna Avot 1:1 alapján. A hagyomány láncolata – mindaddig, amíg az új jelenség adaptációja a korábbi modellek értelmezési keretein belül marad, azaz a láncolat nem szakad meg – felfogható a jelenre generációnként reflektáló Edward Shils-i hagyomány értelmében is. A hagyományról alkotott kép másik vetülete a kultúra fogalmának jelentéstartalmain keresztül világítható meg. Az orthodox zsidóság fogalmi keretei között az európai kultúrafogalom nem jelent meg. A saját szellemi hagyományaikra nem tekintettek „kulturaként”. A modern héberben használatos kultúra kifejezés (*tárbut*) egyrészt hiányzik a hagyományos textusok héber nyelvéből, másrészt, amit ma tudományos szempontból zsidó kultúrának nevezhetnénk, azt a hagyomány láncolatának (*sálselet hákábbálá*) tekintették. A „kultúra” így sokkal inkább a „zsidóságon kívüli” jelenítette meg, azaz a felvilágosodás európai eszméihez való kötődést. Orthodox részről a hagyomány és az európai kultúra összeegyeztetési kísérletei a német neo-orthodoxiában tűntek fel, a zsidó felvilágosodás és vallási reform részéről pedig az európai kultúra átvétele iránti igény az integrációs törekvésekhez kötődött.

A magyar nyelvű orthodox sajtó diskurzusainak vizsgálata így ráirányítja a figyelmet a vallás megélésének modern kereteire. Megismerhetjük azokat a közösségi mechanizmusokat, amelyekkel a csoport az őt ért külső hatásokat kezelni törekedett, azt a szelekciós folyamatot, amellyel a közösség fennmaradása és folytonossága érdekében ezen hatásokat beengedte, módosította vagy elutasította. A közösségi emlékezet formálásáról és a fővárosi polgárosuló orthodox zsidó középosztályról is árnyaltabb képet kaphatunk.

A sajtó és az általa megjelenített vallási autoritások szerepét akkor érthetjük meg, ha azt az általános szekularizációs tendenciáknak az orthodox közösségek belső életére gyakorolt hatása felől szemléljük. A szakadást eredményező kongresszus azoknak az integrált állam és társadalom létrejöttét célzó 19. századi törekvéseknek a következménye volt, amelyek az intézményi differenciálódáshoz, azaz a különböző intézményi szférák egymástól történő elkülönítéséhez vezettek. Az orthodoxia vallási és társadalmi kérdéseinek zsidóságon kívüli keretét az a differenciálódott társadalmi rendszer jelentette, amelyben a vallási normák, értékek és gyakorlatok direkt módon már nem hatottak az üzlet, a politika, a szabadidő és az oktatás területére. Meredith B. McGuire szerint ezeknek a tendenciáknak egyenes

következménye volt a vallás befolyásának és a vallási intézmények kontrolljának hanyatlása. Ezt – Adam S. Ferziger értelmezésében – a 19. század második felében az orthodox közösségek is felismerték. Itt említendő a vallási evidenciák szertefoszló ereje, ami a mászkil kritika képében öltött testet, valamint a deviancia meghatározásának és a társadalmi kontroll feletti ellenőrzésnek az elvesztése is. Ezek nem csupán a – Ferziger által vizsgált – német neo-orthodoxiában tűntek fel. A fővárosi orthodoxia, mind a szakadás, a rabbiszeminárium és a vallási szocializáció vitáiban, mind pedig a neológ zsinagógák, a liturgikus újítások, a viselet, a nyelvhasználat és a mindennapi rutinok terén találkozhatott a hagyományosnak tekintett jelenségektől való eltéréssel. Karel Dobbelaere többdimenziós szekularizáció-elméletét követve ezek a hatások nem csak a neológiában tűntek fel, a tágabb társadalmi kontextus felől az orthodoxia is kénytelen volt szembesülni a szekularizációból eredő jelenségekkel. A sokféle modernitás koncepciója felől szemlélve, a különböző zsidó csoportstratégiák e tekintetben csupán a „válaszaikban”, kezelési modelljeikben tértek el. A vallás laicizálódása, azaz a vallásnak más társadalmi formáktól való elkülönülése, az orthodoxia problémalátásában egyaránt megjelent a recepcióval együtt járó polgári válás eltérő polgárjogi és vallástörvényi kezelésében, valamint a neológ unifikációs törekvésekben. A szervezeti vallási változások modern intézményként létrehozták a központosított hitközségek feletti neológ és orthodox szervezetet. Az individuumok vallási ügyekbe való bevonódása pedig leginkább a modern szervezet hivatalnokainak funkcióiban, a Központi Iroda ügyeit képviselő szerkesztők és hírlapírók megjelenésében, a szekuláris autoritások, tudósok, mérnökök, művészek vallási, felekezeti ügyeket érintő alkalmi közszerepléseiben ragadható meg.

A szekuláris hatások így a Dobbelaere által modellezett mindhárom területen valamilyen formában érintették az orthodoxiát is. David Martin a szekularizációt a társadalmi intézmények, a hitek és az emberek éthoszának szintjén ragadja meg, amelyek hasonlóképpen fellelhetők az orthodox sajtó problémafelvetései között is. Az orthodox szervezet egységének kérdésén túl a hírlapírók olyan – szociálintropológiai értelemben vett – társadalmi intézmények vonatkozásában keresték és terjesztették az elfogadható orthodox válaszokat, mint a család, a világi és vallási szocializáció intézményesült keretei, a hitközségi egyleti élet, valamint a gazdaság, a kereskedelem és a fogyasztás orthodox vallási követelményeknek megfelelő intézményesült formái. A hitek szintjén megragadható szekularizációs problémák legszembetűnőbb példáit a hagyomány-racionalizálásra adott válaszok és a pozitivista tudományosság vallásos világképet ért kihívásainak kezelése jelentették. A polgári szellemiség és az orthodox életvitel szintjén úgyszintén számos egyeztetési folyamattal találkozhatunk. Egyes kívülről érkező rutinokat, modern populáris szokásokat és divatokat a vallástörvény fényében ennek az egyeztetési folyamatnak a részeként vetettek el, amíg más technikai és életvitelbeli újításokat a vallási kereteknek rendeltek alá, és egy urbánus közösségi élet részeként adaptáltak.

McGuire a differenciálódásban azt a tényezőt látja, amely megnehezítette a társadalom tagjainak elköteleződését és törekvései mobilizálását. Ezzel szemben az orthodoxia az élet egészét átható „hithűség” kialakítására törekedett, amelynek szószólójává a nagyváros nehezen ellenőrizhető és belátható közösségi tereiben az irányzatot képviselő sajtó vált, különösen a hitbuzgalmi reneszánsz idején. Ennek a sajtónak modern fórumként többek között az volt a feladata, hogy – összzsidóságban gondolkodva – elejét vegye a vallás magánszférába való visszavonulásának. Ez a privatizálódás ugyanis a tágabb társadalomban és a neológ sajtó századfordulós problémafelvetéseiben a szekularizációs tendenciák egyik lényeges következményének tekinthető. A privatizálódás a vallás „közösségen kívüli” megéléseként a judaizmus lényegével nehezen volt összeegyeztethető.

A fenti problematizálás számos olyan kérdést érint, amit a jeruzsálemi iskola kutatói is megfogalmaztak. Kapcsolódási pontot ugyanis a vallásszociológia általános szekularizációs probléma-együttese képez. Jakov Katz és a jeruzsálemi iskola által felvetett kérdéseket úgy is

feltehetjük, hogy az orthodoxiának tulajdonított „hagyománykezelés” és a modernitásra/zsidó felvilágosodásra történő „válaszadás” a közösségek vallási életének védelme érdekében milyen célt szolgált a közösséget érő és átalakulásra készítő általános szekularizációs tendenciák felől. A fővárosi orthodoxia esetében ezen tendenciák közül melyek éreztették hatásukat a közösségen belül, és milyen legitim formát ölthettek?

A vallási legitimitás az individuumok, csoportok és intézmények autoritásán alapul, ezek teremtik meg mások számára az elfogadás jogalapját. McGuire szerint a stabil legitimitás – és az azzal együtt járó stabil társadalom – alapvető követelménye a tradicionális autoritás. Az orthodox szervezet ügyeit illetően az Iroda képviselői legitimitásukat messzemenően a hagyományos vallási autoritásból igyekeztek eredeztetni, még ha az csupán az esetleges konfliktusok elfedése árán történhetett is meg. A vallási autoritások – akár a pozsonyi jesivából kikerült rabbikról, akár chászid rebbeikről legyen szó – a hithűség modern szervezeti keretét erősítették meg, amelynek narratív megjelenítésére a szervezet-közeli sajtó volt hivatott. Az igaz, a szent és más jelzők, azon túlmenően, hogy a vallási szövegek hagyományos nyelvezetét képviselték a sajtó modern fórumán, a szenttől és a vallási szimbólumokból eredő hagyományos autoritás kinyilvánítói is voltak. A sajtó a tényleges hitközségi élet – maga sokféleségében megjelenő – vidéki és fővárosi valósága mellett, diskurzusaiban az orthodox vallási autoritás közösségi életben betöltött privilegizált helyzetét és zsidóságon belüli kizárólagosságát volt hivatott képviselni.

A vallási élet korábbi kereteinek és formáinak átmentése iránti közösségi igény felől szemlélve, értelmét mindez a vallásszociológia által pluralizmusnak nevezett jelenség tükrében nyeri el. A differenciálódás eredményeként ugyanis a különböző forrásokból táplálkozó legitimitások és autoritások között versengés és konfliktus alakult ki. Az orthodox életvitelt – legalábbis a közösségi térben érvényesülő modellek tekintetében – teljes egészében áthatalta a vallástörvény, amely az egyes elkülönült szférák más legitimitásai, autoritásai és rendezőelvi okán sem volt felfüggeszhető. McGuire orthodoxiára is érvényes meglátása szerint, ebben a kontextusban a saját világnézetet – annak megóvása céljából – el kellett különíteni az alternatív világnézetektől, amelyek a pluralista szituációban szintén társadalmi legitimitásukért versengtek. Ez a pluralizmus – a zsidóságon kívülről érkező modern eszmék mellett – magában foglalta a szakadás által létrejött irányzatok eltérő és kizárólagosságra törekvő önértelmezéseit is.

A pluralizmus ellenében kifejtett törekvések irányzattól kevésbé függő mozzanataként említhető végül az intézményi szféráktól elkülönített valláskép elutasítása. A differenciálódás keretében a nyilvános szféra olyan racionalizálódási folyamaton ment keresztül, ami a funkcionális ésszerűség jegyében a hatékonyság, a teljesítmény, a költség-haszon elemzés és a feladat-specializálódás szempontjait követve változásokat idézhetett elő. A funkcionális ésszerűség jegyében fogant tendenciáknak a vallástörvénnyel és az atyák szokásaival való összeütközését olyan sajtóviták jelenítették meg, amelyek például a dualizmus idején a társadalmi felemelkedéssel kecsegtető világi oktatás és a hitoktatás, vagy pedig a megélhetés és – modern formaként – a szombattartó szövetkezetek kérdéseivel foglalkoztak. A mászkilok által újragondolt és újraértékelt populáris zsidó szokások és vallási kérdések okán megfogalmazott orthodox álláspontok tekintetében a sajtó szintén a hagyomány szempontrendszerének alárendelt megközelítés fóruma lett. Ezek a kérdések többnyire azért vetődtek fel, mert az életmód változásából eredően a középosztályba emelkedő emberek által követett – az atyáktól örökölt életvitelt új minták szerint átformáló – tudatosan modernizáló stratégiák számára számos korábbi hagyományos gyakorlat már kiüresedett és kikerült a használatból, vagy nehezen volt összeegyeztethető a racionalitás igényével és a polgári éthosszal. A középosztályba emelkedett fővárosi orthodoxiát pedig – ugyanazon külső hatások és a versengő zsidó értelmezések okán – hitében az új keretek között is meg kellett erősíteni. Ennek egyik eszköze volt az orthodox szellemiséget képviselő sajtó, amely gyakran

reagált az Egyenlőség révén publicitást nyert és összszidóságra kiterjeszteni kívánt hagyomány-racionalizálásra.

Az orthodox sajtó által megjelenített stratégiák esetében nem beszélhetünk pusztán a neológiára (*máshoz* eszmékre) vagy más tudatosan modernizáló zsidó tendenciákra adott válaszokról. A „válaszok” az adott kor modern tendenciáira fogalmazódtak meg. A kornak és társadalmának – a sokféle modernitás elmélete felől szemlélve – az orthodoxia is részét képezte, a modernitás egyik formáját hozva létre. Ez azonban nem fogható fel egyszeri aktusként, sokkal inkább tekinthető folyamatnak. A cádikként megjelenített vallási autoritások ebben a folyamatmodellben szemlélendők. A modellalkotás a közösség felől úgy jelent meg, mint a vallási élet védelmében kifejtett szükségszerű lépés. Inkább tekinthetjük ezt a vallási hagyomány lényegi üzenete köré vont „védőgátnak”, a hagyomány egyik megnyilvánulási formájának, mintsem torzító gyakorlatnak, amely a „hagyomány nevében” a hagyománytól való eltéréshez vezet. Így a sajtóban megjelenített orthodoxiát nem pusztán a modernitás vagy a házkálá ellenében létrejött jelenségként tételezhetjük fel, hanem sokkal átfogóbb keretben szemlélve, a modern jelenségek kezelésének egyik módjaként fogadhatjuk el. Az orthodoxia a precedens nélküliségként megélt modernitás jelenségeire kísérelt meg precedenst találni a hagyomány láncolatában, ami egyúttal a premodern vallási közösségi élet modern körülményekhez történő adaptálását is szolgálta. Ebben a folyamatban kiemelt szerepük volt a vallási autoritásoknak, akik a mintakövetéshez nyújtottak modelleket az adott korszaknak és társadalmi keretnek megfelelő törekvések mentén. Ezeket a modelleket a modernitás új fórumaként a sajtó, a hitközségek feletti országos intézményrendszer és az orthodox középosztály jelenítette meg az állam és a szélesebb nyilvánosság felé.

Az orthodox sajtóban közölt híradások, beszámolók, nekrológok, útleírások és irodalmi feldolgozások esetében így számolnunk kell a gyakran precedensnélküliségként megélt modernitás jelenségei felől kirajzolódó olvasattal is. A cádikként bemutatott vallási autoritások a modellalkotásban játszottak fontos szerepet. A tőlük származó vagy rabbik által róluk írott szövegek közzétele, valamint ezeknek a szövegeknek a szerkesztői kontextusba ágyazása és értelmezése, ezért szintén részét képezte a fenti jelenségnek.

A sajtó és általa az orthodox szervezethez közeli középosztálybeli hírlapírói elit cádikokról alkotott képét viszont nem a misztikus szövegek határozzák meg, hanem azok a modern kihívások és törekvések, amelyekre válaszul, illetve amelyek kezelésére eszközként a sajtó létrejött. A különböző szöveghagyományok ennek a szerkesztői és intézményi elitnek a szűrőjén keresztül jelentek meg. Az orthodox sajtóban megjelenített vallási autoritás és közvetített stratégia célja szervezeti/intézményi szinten kizárni a vallásosság individualizálódó értelmezéseit, és ellenőrzött módon a közösségi szférában tartani a vallásosságot, a konkrét vallásgyakorlathoz kötődő értelmezéseket, a „premodern” minták újratermelésére törekedve. A reform közösségi szinten megjelenő könnyítései, újító gyakorlataival, vagy a vallásgyakorlástól teljesen elforduló egyénekké szemben az orthodoxia példaképei a parancsolatok megcselekvői lettek. Ez önmagában még nem volt elégséges a példaértékű élet közösségi felmutatásához, hiszen minden zsidóval szemben támasztott egyetemes elvi elvárásról volt szó. A köznyelvi értelemben vett cádik alakja a hithű zsidóság közösségi értékeinek értelmezése és az új struktúrában való védelme körül rajzolódott ki. A *gáon-cádik-vekádós* mintaképként jelent meg, amely utat mutatott a modern, változó társadalomban. Sok esetben ő jelölte ki hitközségének a tradicionalitásra törekvő stratégia felől egyedül elfogadható arculatát, tanításaival pedig generációkra előre láthatóan megszabta annak irányvonalát. Szinte mindegyik nekrológ tanulságaként a cádik egyúttal megtestesítette az orthodox elkülönülési szándékot is. Mindeközben saját közösségét és a hithű zsidóságot a modernizációnak a vallási életet – a hagyomány láncolata által megszabott keretekkel össze nem egyeztethető – átformáló hatásaitól is védelmezte. A sajtó a vallási

példa követésére és a Tórához hű életvitel vallási autoritás általi közösségi közvetítésére helyezte a hangsúlyt.

Az orthodox sajtóban megjelenő cádikok értelmezési keretét a kor társadalmi valósága határozta meg, értelmezési tőkeként viszont a hagyomány láncolatához tartozó vallási fogalmak szolgáltak. A társadalmi valóság felől a sajtó számára meghatározóvá az új intézményi keretek váltak. Az 1890-es évek orthodox sajtóját foglalkoztató problémák között számolni kell a szervezeti struktúra és hitközségi intézményrendszer megerősítésével, a szakadást követő generációváltással, szervezeti szinten pedig az orthodox közösségi emlékezet kiépítésével, a modellnyújtás szándékával és a továbbra is jelentős feladatot képező érdekképviseléssel. A magyar nyelvű orthodox hetilap egyik központi kérdése így a zsidó vallási autoritás közösségi szerepe lett. Az orthodox hitközségek a vallási autoritás korábbi társadalmi szerepének modernizálódó keretek között történő átmentésére, az élet egészét átható vallási magyarázó modellek szerepének megóvására, a premodernnek tekinthető jelenségek modern közegben végbemenő adaptálására és a szekularizációs tendenciák hatásainak kizárására törekedtek.

Az orthodox szervezet példaképei – talmudi értelmezéseket követve, miszerint az igazak nagyobbban haláluk után, mint életükben (*bChulin 7b*) – cádikká e világból eltávozva váltak. Az elhunytak esetében használt megnevezések és jelzők egyrészt a gyászbeszédek nyelvezetét követve a tradicionális zsidó gyász kultúrába illeszkedtek, másrészt konkrét jelentésüket, adott beszédaktushoz kötődő tartalmukat az orthodoxia századfordulós társadalmi valóságában nyerték el. Az elhunytak cádikokká, igaz emberekké váltak. Igazak, a Tan kiemelkedő művelői és szentek lettek. Egyeseket a kabbalisztikus szövegekből is ismert tökéletes cádiknak vagy a világ alapjának tekintettek, mások szent aggastyánok, jámbor jótevők vagy szentírási sorokra támaszkodva Izrael oszlopai, Libanon cédrusai voltak.

A tórai értelemben vett szent – mint irányultság, ami felé a hívőnek a hagyomány láncolata által kijelölt keretek között törekednie kell – szabta meg a sajtóban megjelenített cádikok rendeltetését. Az orthodox sajtó viszonylag tág teret adott a vallási autoritásokkal foglalkozó vezércikkeknek, történeteknek és híradásoknak, mindeközben pedig nagy hangsúlyt fektetett az általuk képviselt értékek normatív voltára. Ezek a hírlapírói tendenciák nyújtottak keretet a szenttel való találkozás és a szent érzékelésének különböző narratív felmutatásaihoz.

A *cádik-gáon-vekád*osként méltatott elhunytak nagyrészt az orthodox különválás ismert alakjai voltak. Más elhunytak végrendeleteikkel – az orthodoxiát meghatározó pozsonyi dinasztiaalapítóhoz hasonlóan – az orthodox életvitel hitközségi előírói lettek. A méltatottak között egyaránt megtalálhatóak voltak a szervezet egykoron aktív tagjai és a visszavonult jámbor élet képviselői. Az elhunytak egy része a *Torá* és a *Jirá*: a Tannal való foglalkozás és az istenfélelem egyesítőjeként jelent meg. A jámbor cselekedetek végzői – a chászid és a pozsonyi orthodox irányzattól függetlenül – a szegények támaszai és a tanácstalanok eligazítói lettek.

Az orthodox szervezet nagyjai a múlt zsidó vallási autoritásaival, a *Tóra*, a *Misna* és a *Gemará* korának nagyjaival váltak lényegileg azonosra jellemüket és életútjukat illetően. Ezáltal a nemzedékek egymásba fonódó láncolatát, a múlttal és Izrael egészével összekötő szálakat jelenítették meg a sajtó keretei között.

A sajtóértelmezések – vallási szövegeket követve – saját korukra és nemzedékükre, összehasonlítva a korábbi generációk vallásosságával és a vallási ismereteivel, azoktól messze elmaradóként tekintettek, és megtérésre intettek. Az időben mind korábbi generációk és kulturális modellek felértékelésével az új jelenségek kezeléséhez nyújtottak stabil hivatkozási alapot és rugalmas értelmezési keretet. A történetiség orthodox rendje által a tradicionálisra törekvő attitűdöt erősítették meg, míg a saját koruk értékelésében lehetőség nyílt az új szituációk kulturális kategorizálására és közösségi felülbírálására. A genealógiai emlékezet

közösségi szférában történő megjelenítésével, és a nemzedéki emlékezetnek a szervezeti múlt részévé tételével pedig a vallási autoritások élete a hithűség megjelenítőjévé vált. Emlékük elevenen tartásához nagyban hozzájárult a leszármazottak számbavétele, őseik érdemeinek emlékezetbe idézése, valamint a tekintélyes rabbi-családokhoz fűző újabb rokoni szálak köztudatba vitele.

A cádikokról szóló híradásokban feltűnő közösségi emlékezet így szorosan összefonódott a modellnyújtással, a közösségi értékek és a hithű nemzedékek kérdésével. A precedensnélküli jelenségek kezelése, a hozzájuk fűződő modellek kidolgozása, az orthodoxiában a megerősített vallási autoritások és intézményi legitimitások feladatává vált. Az új jelenségek előképeit a hagyomány láncolatában kísérelték meg fellelni. Ha a közösségi életbe beszüremelő modern jelenség előképét fel tudták mutatni, s az nem állt ellentétben a közösségi törekvésekkel, adaptálására is sor került, míg ellenkező esetben elvetették és törekedtek a közösségi életen kívül tartani. A konkrét modellek azonban a megcselekedett példák által váltak megragadhatóvá és követhetővé. Az orthodox sajtó cádikjai életútjuk példáival jelenítették meg, tették továbbadhatóvá ezeket a közösségi modelleket és értékeket. Az új generáció belátható jövője így a múlt emlékezetének fényében rajzolódott ki.

Társadalmi vetületét szemlélve a stabil viszonyítási pontok keresésének igényével és a közösség kereteinek változatlan formában történő fenntartására irányuló törekvással találkozunk. A hírlapírói elit olvasatában a vallásosság korábbi, vagy meglévő formáinak fenntartása jelent meg ezáltal, ami modern keretek között zajló újratérésnek tekinthető.

IV. Tanulságok

A tradicionalitásra törekvő stratégiákat illetően egyet értünk Szarvas Zsuzsával a hagyományosság mellett jelen lévő szelektív modernizáció tekintetében. Az orthodoxiát nem lehet felfogni egy merev elzárkózásként vagy bezárkózásként. Az új eszközök használata, modern tendenciák és lehetőségek beépítése ugyanis itt is megtörtént, csupán a közösség és a közösségi vallási autoritás által sokkal kontrolláltabb formában. Ezáltal pedig törekedtek meggátolni a vallási élet – egyéni értelmezések és gyakorlatok által kiteljesedő – pluralizálódását, individualizálódását és a vallási intézményi szféra mobilizáló erejének hanyatlását. Az orthodox sajtó és az általa megjelenített vallási autoritások olyan jelenségeket értelmeztek újra, mint a modern technika, a tömegélelmény, a szimbolikus politika, a modern intézményi, egyleti/ mozgalmi formák, a gettónosztalgia és a tömegirodalom. Ezek funkciómódosulása mutat rá arra az interpretatív közösségre, amely saját életvilágának keretei között, az interszubjektivitás által létrehozott értelmezési tőkére támaszkodva a jelentésadást végezte.

A sajtóból kirajzolódó közösségkép ugyanakkor nem minden ponton illeszkedik azokba a történeti értelmező sémákba, amelyeket a magyarországi orthodoxiáról, chászidizmusról és orthodox hagyományról kialakítottak. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy sajátosságait a fővárosi, középosztálybeli hírlapírói elit világa határozta meg. A történeti megközelítések ugyanakkor figyelmüket arra a fővárosi orthodox szervezetre irányították, amelynek képviselőiben az említett hírlapírók tevékenykedtek.

Az disszertációban használt sajtóforrásokról fontos megjegyezni, hogy a megcélzott olvasótábor életéről, gondolkodásáról viszonylag keveset tudunk meg. Ismereteink közvetettek, a szerkesztői elit által szűrtek és értelmezettek. A sajtó a hitközségek feletti országos szervezet felől válik fontossá. A sajtó hitközségek feletti modern szervezeten belül és a külvilág felé egyaránt egy olyan nyelvezetet hozott létre, amelyben kellő hatékonysággal lehetett beszélni az orthodoxiát érintő ügyekről és a tradicionalitásra törekvő hitközségek összességét ért kihívásokról. Ez a nyelvezet az új jelenségek megfogalmazására a hagyományos elemeket használta fel. A vallási élet modern keretek közé történő átmentésében elsődleges céllá a tradicionalitásra törekvő közösségek megerősítése és a hosszú

távra szóló modellnyújtás vált. A híradások a fővárosi társadalmi valóság értelmezését/átértelmezését segítették elő, miközben példaképpé a vidéki orthodox és chászid vallásosságot tették meg, a vallástól való elfordulás és az individuális zsidó utakra térés ellenében.

A sajtóban megjelenített orthodox hagyományt egy olyan orthodox és chászid kulturális jelenségként foghatjuk fel, ami a tradíció egy-egy változatát képezte, összefonódásuk pedig a tradíció védelmében történt, ami jelen esetben köznyelvi – és nem történeti periodizációhoz kötött – értelemben értendő.

A lapokban a pozitív orthodox önkép megformálásának viszonyítási keretévé elsősorban a hagyomány láncolata és a történetiség orthodox rendje vált. A hagyomány esetében a lényegi tartalmak nemzedékeként változatlanok. Új szituációkhoz igazításról beszélhetünk, ami autoritásait és legitím értelmezéseit a saját múlt hagyományaiban kereste. A történetiség orthodox rendjének esetében pedig egy olyan időszemlélettel találkozunk, ami a vallásszociológiai, kulturális antropológiai megközelítések fogalmi keretében a premodern viszonyulásnak vagy legalábbis egy átmentett, új kontextusban megjelenő formájának tekinthető. A kulturális antropológia és a vallási néprajz felől szemlélt sajtó más forrástípust képez, és más megközelítést kíván meg, mint a SUT-ok, amelyekre a jeruzsálemi iskola a történeti értelmezéseit kidolgozta. A sajtóból kirajzolódó elitstratégiák egyúttal felvetik annak szükségességét is, hogy az orthodoxia problémakörét tovább árnyaljuk.

III. A szerzőnek a témában megjelent publikációi:

- Önálló kötet, könyvfejezet:

1. Zsidóság – a Communitas judeorumtól a virtuális közösségig. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Makó monográfiája 3. kötet*, Néprajz – Vallási néprajz. József Attila Múzeum Makó, Makó. 2008. /971-987./
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/index_3.htm

- Tudományos cikkek:

Angol nyelven:

2. Pilgrimages in Jewish folk religion in Hungary – From the Chassidic courts to the virtual communities. *Acta Ethnographica Hungarica* 51. (2006) 1-2. /91-104./
<http://www.akademiai.com/content/d84641473m864x7/>
3. Orthodox Kosher Mass Culture? Food Industry, Hospitality Industry, Children's Holidays and Open-Air Baths in the Weekly Paper of Orthodox Jewry in Hungary, 1925-1944. *Acta Ethnographica Hungarica* 53 (2008) 2 /217-242./
<http://www.akademiai.com/content/e23h41m577847g38/>
4. Sacred and Modernity in a Changing Group Culture. Just Men, Saints and Community Strategies in the Jewish Denominational Press in Hungary in the Late 19th and Early 20th Century. In: Ulrika Wolf-Knuts – Kathleen Grant (ed.): *Rethinking the Sacred*. Proceedings of the Ninth SIEF Conference in Derry 2008 Religionsvetenskapliga skrifter nr 73. Abo Akademi University, Åbo, Finland, 2009. /139-154./

Magyar nyelven:

5. Kvitli. Írott szakrális kommunikáció a magyarországi cádikok sírjainál. In: Barna Gábor – Mód László – Simon András (szerk.): „Szent ez a föld...” *Néprajzi írások az Alföldről*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kulturális Antropológia és Néprajzi Tanszék, 2005. /146-157./
6. Reb Joszele végakarata. Egy nyíregyházi minchág kialakításának kísérlete. *Remény* 2005. ősz /74-76./
7. A csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok a magyarországi és határon túli zsidó népi jámborságban 1944 előtt. *Bácsország* 2005 (4) /41-50./
8. „Zsidó búcsú” – Jahrzeit – „világtalálkozó” Egy rítus szerepe a Magyarországról elszármazott zsidó virtuális közösségek életében. *Néprajzi Látóhatár*, XIV. (2005) évf. 3-4. sz. /61-88./
9. Zarándoklatok a magyarországi zsidó népi jámborságban – a chászid udvaroktól a virtuális közösségekig. In: *A Márton Áron Szakkollégium tudományos felolvasó ülésének tanulmányai*. PhD-felolvasó ülés, A Tudomány Napja 2005. november 10. Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2006. /21-36./
10. Igazak és jámboraik a Vészkorszak előtti Magyarországon A „csodarabbikhoz” folytatott zarándoklatok mentalitástörténeti vonatkozásai. In: Fried István –Vajda Zoltán (szerk.): *Kommunikációs formák. Az SZTE BTK Tudományos Diákkörének dolgozatai*. Szeged, SZTE-BTK HÖK, 2006. /7-26./
11. Zsidó-búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2006/3-4. /69-94./
http://heh.hu/MEV_2006_3-4.szam.pdf
12. Rebbék, gyógyfürdők, tóraifjak és kóser penziók. Magyarországi orthodox kóser turizmus a 19. század végén és a 20. század elején. *Magyar Zsidó Szemle* Új folyam 2007 (4). /159-212./

13. Az igazak sátrainál. A magyarországi „csodarabbi” sírok, mint a kegyelet által megszentelt helyek. In: Grynaeus Tamás (szerk.): *Köztéri szakrális kisémlékek*. Devotio Hungarorum 11. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2008. /339-365./
14. Jákob lajtorjái. Az országos ortodox sajtó címkeképe 1925-1944 között. In: Pócs Éva (szerk.): *Démonok, látók, szentek*. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Tanulmányok a transzcendensről VI. Balassi Kiadó, Budapest, 2008. /352-379./
15. Tórájának fele... A rabbiné és a zsidó nő imagológiája a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban a 19. század végén és 20. század elején. In: Filkó Veronika – Köhalmi Nóra – Smid Bernadett (szerk.): *Voigtloristica* Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére. Folcloristica 11. ELTE – BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2010. /281-300./
16. Üzenetek e világból A kvitli elhelyezésének ritualizálása a magyarországi cádik-síroknál. In: Barna Gábor – Gyöngyössi Orsolya (szerk.): *Ritus és ünnep – Rite and Feast*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 25. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2010. /216-239./
17. mako110@ A makótság képi megjelenítése a „Makói Szent Udvar” elektronikus körleveleiben In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica* 7. Szeged, 2011. /61-80./
18. Ateresz z'kénim A vallási szocializáció családképe a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó diskurzusaiban. In: Csipak Árpád (szerk.): *Pléróma*. 1947-2012. Lux Color Printing – Szulik Alapítvány, Óbecse, 2011. /77-108./
19. Az élők háza A közösségi emlékezet valós és virtuális terei a makói izraelita temetők példáján. *Fórum Társadalomtudományi szemle* 2011/4. (13. évfolyam) /47-56./
http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2011_4/szemle_2011_4_glasser-norbert.pdf

Társszerzőségben Fényes Balázssal:

20. Igazak érintése A szent, a tiszta és a tisztátalan fogalma Magyarországon a cádikok iránti tisztelet megnyilvánulásaiiban Barna Gábor (szerk.): *Érzékek és vallás* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 22. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2009. /67-82./

Társszerzőségben Zima Andrással:

21. Ráció és vallás. Hagyományracionizálás és tradicionalitásra való törekvés a 20. század első felének Magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban. *Korunk* III. évf. 7. sz. (2009. július) /89-96./
<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00151/indexfc48.html>
22. „A világosság örök forrása”. A hagyomány fogalma a zsidó felekezeti oktatás sajtóvitáiban. *Ethnographia* 2009 (4) /333-354./
23. Változatlanág a változásban A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpát-medencei határok függvényében. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2010/1-2. /35-62./
http://www.heh.hu/MEV_2010_1-2.szam.pdf
[Másodközlése: In: Barna Gábor szerk. / ed. *Vallások, határok, kölcsönhatások/Religions, borders, interferences*. Akadémiai Kiadó, 2011. /57-86./]
24. Mojse rabbénütől Mózes a bölcs államférfiig Nemzedékek, értékek és a történetiség rendje a századforduló magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban. In: Mód László – Simon András szerk. *Olvasó*. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor

- tiszteletére. Gál Ferenc Hittudományi Főiskola – SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2010. /316-329./
25. Scheiber Sándor, a Löw-hagyaték gondozója. *HaCofe Új* folyam 2. sz.
<http://www.or-zse.hu/hacofe/vol2/gleszerzima-seiberlow2011.htm>
26. Unchangingness In Change The changed self-image of Budapest Jewish groups in the interwar years as a result of the changed borders in the Carpathian Basin. *Acta Ethnographica Hungarica* 56 (2011) 1 /63-92./
<http://www.akademiai.com/content/7751461024368174/?p=8c42500f63804ea9a1d5346e43cff4f9&pi=7>
[Másodközlése: In: Barna Gábor szerk. / ed. *Vallások, határok, kölcsönhatások/Religions, borders, interferences*. Akadémiai Kiadó, 2011. /147-176./]
27. A sokarcú Cion felé A Szentély és a Szentföld emléke a budapesti magyar nyelvű zsidó sajtó útleírásaiban. In: *HaCofe Új* folyam 3. sz.
<http://www.or-zse.hu/hacofe/vol3/Gleszer-Zima-Cion-ossz.pdf>

IV. A szerzőnek a témában tartott konferencia-előadásai:

Világnyelven:

1. Zelte der Gerechten. Die Freilicht-Denkmäler der jüdischen Orthodoxie Ungarns. – *Zur 18. Internationalen Tagung für Kleindenkmalforschung in Szeged, Ungarn* 22. bis 25. Mai 2008.
2. Sacred and modernity in a changing group culture Just men, saints and community strategies in the Jewish denominational press in Hungary in the late 19th and early 20th century. – *SIEF 2008 – Transcending 'European Heritages': Liberating the Ethnological Imagination Additional Author: Panel/Workshop: P41*. Derry, 16-20 June 2008.
3. Return to the Light of the Lord, Modernity and Orthodox Jewish denominational press in Hungary in the late 19th and early 20th century – „*Vallások, határok, kölcsönhatások*” / “*Religions, Borders, and Interferences*”, 10. *Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, a GFHF – SZTE Bálint Sándor Valláskutató Intézete és a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya szervezésében. Szeged, 2010. október 6-8.

Magyarul:

4. Üzenetek e világból. A kvitli elhelyezésének ritualizálása a magyarországi cádik-síroknál. – *Rítus és ünnep. 7. Szegedi Vallási Néprajzi konferencia*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kulturális Antropológia és Néprajzi Tanszéke. Szeged, 2004.
5. A csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok a magyarországi és határon túli zsidó népi jámborságban 1944 előtt. – *Fiatal néprajzkutatók konferenciája*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság konferenciája. Bácsstopolya, 2005.
6. Sámuel háza. Vallási szocializáció és egyetemesedés kérdése a két világháború közötti magyarországi ortodox zsidóság körében – Hunfalva példáján. – *Márton Áron Szakkolégium PhD tudományos felolvasó- és kutatási beszámoló ülése*. Budapest, 2006. november 9.
7. Igazak körében. A biztonságérzet keresésének jelensége a 19-20. századi magyarországi cádik-tiszteletben – *Freud 150 – Arendt 100 – Lévinas 100. A magyar Tudomány*

Ünnep keretében az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem doktori iskolája a doktorandusok előadói konferenciája. Budapest, 2006. november 14.

8. Ortodox kóser turizmus a XIX. sz. végén és a XX. sz. első felében, magyarországi fürdőélet és hegyvidéki turizmus az ortodox sajtóban. – *A Rabbiképző-130. és tudományai II. (Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem)* Budapest, 2007. nov. 13.
9. 703. (ג'תש"א) Az antiszemitizmus és a gazdasági válság, mint szekuláris folyamat vallási értelmezése az Orthodox Központi Iroda hetilapjában (1925. október 16. – 1944. március 19.) – *Zsidóság a magyar társadalomban a 19-20. században címmel az ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskolája és az OR-ZSE Doktori iskolája szervezésében megtartott konferencián.* Budapest, 2007. március 20.
10. Orthodox kóser tömegélelmzés. Budapest alakuló tömegtársadalmában (1925-1944) – *Az étkezéssel kapcsolatos túlzások, elhajlások, különlegességek a kulturtörténetben az ókortól a XX. századig, a KRE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájának konferenciája.* Budapest, 2008. május 30-31.
11. Mózes sátra – a makói cádik sírjának szerepe a makóiség tudatának alakulásában – *Szagrális kisépitmények a Kárpát-medencében, 9. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia.* Szeged, 2008. október 8-10.
12. *mako11@* A makóiség képi megjelenítése a „makói szent udvar” elektronikus körleveleiben – *A Móra Ferenc Múzeum. A Csongrád Megyei Önkormányzat Megyei Múzeumának tudományos főlvasó ülése.* Szeged, 2009. december 1.
13. Hirsch útja vagy a chászid rebbék világa? A fiúk vallási szocializációjának kérdése a magyar nyelvű orthodox sajtóban. (1892-1944) – *A zsidó nevelés aktuális kérdései a kultúra-pedagógia-vallás diskurzusában,* orthodox zsidó Amerikai Alapítványi Iskola szervezésében, Budapest, 2010. október 14.
14. Chászid Tóra-nagyok, pozsonyi igazak és orthodox polgárok. Vallási autoritás és intézményi legitimitás a dualizmus magyar nyelvű orthodox sajtódiskurzusában – *A Gál Ferenc Hittudományi Főiskola és az Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem között kötött együttműködési megállapodás ünnepélyes aláírása alkalmából rendezett tudományos ülészak,* Szeged, 2011. március 22.
15. Löw Lipót és a zsidó antikvitás kutatása – zsidó hagyomány és modern európai önkép – *Löw Lipót főrabbi születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia,* Szeged, 2011. május 22.
16. „mako110@ – közösségi emlékezet valós és virtuális terei a makói izraelita temetők példáján” – *Bét moed l'kol cháj Tanácskozás a magyarországi zsidó temetők kutatásáról,* az MTA Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoport és az MTA-ORZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport közös rendezvénye, Budapest, 2011. május 26.
17. Az atyák szokása Tóra – a modellalkotás kérdése a magyarországi orthodox zsidóság tematizálásában – *Kognitív struktúrák. Az interdiszciplinaritás lehetőségei és korlátai,* SZAB Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottság, Szeged, 2011. november 14.
18. Orthodox kóser tömegirodalom? – *Hagyományláncolat és modernitás.* Vallási néprajzi konferencia, az SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemnek, a Gál Ferenc Főiskola Bálint Sándor Valláskutató Intézetének és a Szegedi Zsidó Hitközségnek társszervezésében, Szeged, 2012. február 28-29.
19. Az opera tünderei vagy a sábesz angyalai? A szocializációs minták vitái a budapesti magyar nyelvű orthodox sajtóban – *A család egykor és ma.* Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Zsidó Vallási Kultúrakutató Csoportjának és a Gál Ferenc

Főiskola Bálint Sándor Valláskutató Intézetének közös konferenciája, Budapest, 2012. április 24-25.

Társszerzős előadások:

Fényes Balázssal:

20. Az igazak érintése. Az érintés szerepe a csodarabbikhoz folytatott zarándoklatokban – *Az érzékek és a vallás 8. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia*, Szeged, 2006. október 5-7.
21. „Azoj ví in der álter hájm.” A hátrahagyott otthon közösségi kereteinek rekonstruálása az elvándorolt magyarországi chászidoknál – „Vallások, határok, kölcsönhatások” / “Religions, Borders, and Interferences”, *10. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, a GFHF – SZTE Bálint Sándor Valláskutató Intézete és a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya szervezésében, Szeged, 2010. október 6-8.

Urbancsok Zsolttal:

22. Makói cádikok és közösségük. Egy változó közösség bemutatásának kísérlete a helytörténet oktatásában. – *V. Őszi Pedagógiai Nap. Modernizáció és kompetenciafejlesztés*, Makó, 2005.

Zima Andrással:

23. ’Új világ vagy eltévelyedés?’ – A Szentírás értelmezési diskurzusai a XIX. század végi, XX. század eleji magyar nyelvű felekezeti sajtóba. *Az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem a Magyar Tudomány Ünnepe 2008 alkalmából szervezett doktorandus-konferencia*, Budapest, 2008. november 3.
24. Kultusz – Ima – Cion. A közösségi ima és a Szentély emléke a neológ, az orthodox és a cionista fővárosi magyar nyelvű zsidó sajtóban a 20. század első felében – *Buday Kornélia emlékkonferencia: „Az áldozat és az ima”* Károli Gáspár Református Egyetem BTK, Budapest, 2009 május 23.
25. Unchangingness in Changes. Mental and Real Borders in Discourses of the Jewish Denominational Press in Budapest after the First World War – *16th Conference of the SIEF’s International Ethnography Network*, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Szeged – Institute of Ethnology, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 14. September 2009.
26. Változatlanág a változásban. A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpát-medencei határok függvényében – *ISIAH BERLIN (100) - ZSIDÓSÁG – EURÓPA* címmel tartott, az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem a Magyar Tudomány Ünnepe 2009 alkalmából szervezett doktorandus-konferencián, Budapest, 2009. november 9.
27. „A nagyvárosok és a kis családi házak között” Urbanizációs tendenciák a fővárosi magyar nyelvű zsidó sajtó tükrében a 19. század végén és a 20. század elején. – *Útkeresztözödések A városnéprajzi kutatások újabb eredményei* – az MTA Néprajzi Kutatóintézet konferenciája, Budapest, MTA Jakobinus terem 2010. január 26.
28. Szentföld-olvasatok. A magyar nyelvű budapesti zsidó felekezeti és mozgalmi sajtó Szentföld-képe – *Cion – Visszatérések*, Az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemnek a Magyar Tudomány Ünnepe 2010 alkalmából szervezett doktorandus-konferenciája, Budapest, 2010. november 2.
29. A budapesti zsidó sajtó Erdély-képe a Horthy-korszakban – *VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*, Kolozsvár, 2011. augusztus 23.
30. „A királyhűség jól bevált útján” – Szimbolikus politika, kulturális emlékezet és vallási hagyomány a Habsburg-dinasztia megítélésében a fővárosi magyar nyelvű zsidó

sajtóban – *Az MTA Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoportjának Löw Lipót tiszteletére szervezett emlékkonferenciája*, Budapest, 2011. november 24.

Tudományos ismeretterjesztés

1. A budapesti orthodox polgárok cádikjai – *Limmud 2011*, Budapest, 2011. október. 30.
<http://limmud.hu/konfesztival/program/2011/budapesti-orthodox-polgarok-cadikjai>
2. *Az újratapasztalt óhaza – a makói zsidóság világtalálkozói*. Glässer Norbert, Tóth-Ábri Péter és Urbancsok Zsolt fotókiállítása a Szegedi Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék Folyosó Galériájában, Szeged, 2012. február 28. és március 20. között.
<http://www.etnologiaszeged.hu/index.php?id=151#c297>

